

BOIX-FUSTER, EMILI / ROSA M. TORRENS GUERRINI (eds.) (2011): *Les llengües al sofà. El plurilingüisme familiar als països de llengua catalana*. Lleida: Pagès, 283 pp.

Malia incluír achegas de até once investigadores de tres universidades do ámbito lingüístico catalán (sete da Universitat de Barcelona (UB), tres da Universitat de les Illes Balears (UIB) e unha da Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)), o volume dirixido por Emili Boix-Fuster e Rosa M. Torrens Guerrini constitúe unha proposta de análise do plurilingüismo familiar nos Países Cataláns de innegábel coherencia interna. En palabras de Margarida Cambra, profesora emérita do Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura da UB e autora da magnífica presentación que abre o libro, o obxectivo común dos traballos que se presentan (e que abranguen unidades familiares nas que conviven, alén de catalán e castelán, galego, italiano e mesmo xaponés) é a “descrición

e explicación do fenómeno do bilingüismo familiar e mais das pautas de transmisión en diferentes zonas do territorio de fala catalá e en sectores sociais variados, para ir avanzando na comprensión de novas realidades dende unha visión positiva da diversidade lingüística” (p. 12). Boix-Fuster (UB) remarca precisamente estes tres aspectos cruciais da investigación na completa introdución teórica ao fenómeno da transmisión lingüística interxeracional (TLI) que constitúe o segundo capítulo do libro: (1) trátase dun estudo comparativo entre tres territorios do ámbito lingüístico catalán, co fin de esclarecer se a lingua catalá se pode seguir considerando, seguindo a terminoloxía proposta por Woolard (2008), unha *lingua anónima* (de todos e de ninguén, central) ou ben se converteu (ou evolucionou cara a) unha *lingua auténtica* (específica dun grupo social determinado), ao menos en determinadas áreas do seu territorio histórico. É especialmente salientábel o esforzo para abordar a evolución da comunidade lingüística catalá dende unha perspectiva ampla que non xulga a responsabilidade individual dos falantes no proceso de minorización da lingua, senón que parte da contextualización social dos fenómenos lingüísticos e da convición de que a perda de calquera lingua é sempre un sinal de desigualdade social (Edwards 1994: 16). Para enriquecer esta perspectiva contextual (2), non se comparan só territorios senón tamén sectores sociais diferentes, xa que as relacións entre grupos etnolingüísticos son probablemente distintas segundo o lugar que ocupan na escala social. Finalmente (3), Boix-Fuster remarca que se quere transmitir unha visión positiva da diversidade lingüística. Á fin e ao cabo, o principal interese dos autores é que esta obra poida servir de alicerce para favorecer unha toma de decisións no eido das políticas lingüísticas e educativas que persigan a consecución de dous obxectivos claros, a saber: asegurar a vitalidade etnolingüística do catalán e a súa funcionalidade en todos os sectores sociais e mais traballar para acadar un plurilingüismo avanzado. Estas políticas terían que potenciar unha maior reflexión social

ao longo do período escolar que, mediante a toma de conciencia do valor da diversidade lingüística entre os alumnos, rematase influíndo na escolla lingüística cos fillos no futuro; unha escolla que a posteriori remataría influíndo na propia vitalidade destas linguas.

Os traballos que conforman este volume avalían a vitalidade etnolingüística subxectiva da lingua catalá (ao cabo, o principal factor que desencadea calquera proceso de substitución lingüística) mediante a análise da cerna das situacións de contacto de linguas: a transmisión lingüística interxeracional (TLI). Fishman xa advertía que calquera intento de recuperación dunha lingua ten que se fixar como obxectivo recuperar ou manter en primeiro lugar a transmisión lingüística familiar ás novas xeracións e que, no caso de teren que se priorizar os recursos, cómpre orientalos esencialmente cara a este obxectivo. A TLI é, en efecto, un indicador contrastado para detectar tendencias de cambio en situacións de contacto lingüístico e permite trazar proxecións de futuro sobre a evolución das linguas.

Os autores escolleron un obxecto de estudo pouco explotado (as parellas lingüísticas mixtas (PLM)) e unha metodoloxía innovadora para estudaren o estado actual da TLI en tres territorios de fala catalá: a área metropolitana de Barcelona no Principado, a comarca de Castellón no País Valenciano e a illa de Mallorca nas Baleares. Como amosan as aproximacións recentes á TLI do catalán, feitas todas dende a macrosociolingüística, a demolingüística e mais a socioloxía, trátase de tres zonas con notábeis diferenzas territoriais: por unha banda, semella que o catalán gaña terreo lixeiramente nas PLM en Cataluña, mentres que perdeu terreo drasticamente como lingua familiar en Alacante e en Valencia. Castellón e a súa área metropolitana (a terceira do País Valenciano) e a illa de Mallorca atópanse a medio camiño destas dúas tendencias extremas. Por outra parte, e como aconteceu na Galiza nas últimas décadas, proliferaron tanto no País Valenciano como en determinadas zonas das Baleares o que se coñece como *familias mixtas*: unidades familiares integradas por dous membros de lingua primeira catalá que se caste-

lanizan dende a primeira interacción e lles transmiten aos fillos esta lingua; este é un fenómeno insólito en Cataluña (agás nalgúns círculos burgueses), onde adoita predominar a estratexia de que cada proxenitor lles transmita aos fillos a súa lingua propia.

A metodoloxía empregada nestes traballos para pescudar se estas diferenzas interterritoriais no poder de atracción social do catalán son vixentes no ámbito das PLM é estritamente cualitativa: mediante entrevistas semidirixidas de final aberto, entrevistáronse mulleres de parellas etnolingüísticas mixtas con polo menos un fillo na escola infantil ou primaria. Concretamente, entrevistáronse 38 mulleres de parellas mixtas catalán/castelán en Cataluña, 15 no País Valenciano e 14 en Mallorca; ademais, entrevistáronse 8 mulleres de parellas mixtas catalán/galego en Cataluña e Mallorca e 10 máis de parellas mixtas catalán/italiano en Cataluña. A modo de complemento, o derradeiro capítulo analiza os usos lingüísticos das familias nipo-catalás en Barcelona e a súa área de influencia.

A análise das entrevistas centrouse tanto no contido (no que fai aos usos lingüísticos declarados e ás ideoloxías dos informantes) como nos aspectos formais e discursivos; destes, tivéronse especialmente en conta as marcas de contextualización (pronominais e transcódicas) e os elementos relacionados coa xestión da entrevista e a súa estrutura participativa, entre os cales: os temas marcados (aqueles que saen do guión da entrevista), as narracións espontáneas e os elementos polidiscursivos, as intrusionas por parte dos participantes non ratificados, o rol de voceiro doutros interlocutores que ás veces adoptan as entrevistadas, os estereotipos e a súa transformación ou fosilización, e os roles atípicos de entrevistador e entrevistada no xénero "entrevista", entre outros. A análise de todos estes elementos, especialmente relevante no capítulo referente ás familias mixtas catalán/italiano, é crucial para os autores identificaren as ideoloxías e representacións das informantes e para detectaren posíbeis contradicións entre os seus usos declarados e os reais.

Despois dos tres primeiros capítulos, adicados á presentación do volume e á descrición do marco teórico e da metodoloxía empregada, cada un dos traballos restantes do libro céntrase na análise dun tipo de PLM nun territorio específico. Francesc Bernat (UB) radiografía a TLI en PLM (catalán/castelán) da comarca de Castellón (tanto da capital como de catro localidades semiurbanas e rurais da súa área de influencia); Josep Ballarín (UB) e Miquel Gomila, Joan Melià e Sílvia Oliver (UIB) estudan a TLI en PLM (catalán/castelán) de Cataluña e Mallorca, respectivamente; Sabela Labraña e Iago González (UB) encárganse de analizar esta evolución en PLM (catalán/galego) de Cataluña e Mallorca; e, finalmente, Rosa M. Torrens (UB) e Makiko Fukuda (UAB) estudan os usos lingüísticos en PLM italo-catalás e nipocatalás de Cataluña, respectivamente. Unha breve ollada aos responsábeis de cada parte do estudo fai patente que se trata de investigadores altamente cualificados para analizaren as mencionadas comunidades etnolingüísticas: non só por pertenceren a elas, senón por teren adicado boa parte da súa traxectoria investigadora a estudaren fenómenos relacionados coa integración destas comunidades á sociedade de acollida.

Celebramos que os autores deste traballo partan dun punto de vista realista, pouco dado á euforia, sobre a situación actual do catalán no conxunto do ámbito lingüístico, porque este punto de partida permite, ao noso entender, darlles máis valor aos signos de consolidación da vitalidade etnolingüística que a maioría das súas investigacións fornecen. En efecto, os autores afirman que “cremos que hai unha seguranza inxustificada no futuro do catalán, que non se confirma ao se examinaren os datos do conxunto do dominio” (p. 31). Malia este punto de prevención inicial, a interpretación global dos resultados permite facerse unha idea optimista sobre o futuro da lingua a xulgar polas pautas de transmisión interxeracional que seguen as parellas mixtas. Hai, certamente, elementos que demostran que o catalán aínda presenta trazos propios dunha lingua subordinada: por exemplo, a lingua de

relación inicial de case a totalidade das parellas mixtas foi o castelán por mor da xa famosa regra de converxencia ao castelán, e esta lingua rematou sendo a de relación habitual da maioría das parellas de todos os grupos lingüísticos e territorios. Ademais, non hai sinais de que este *habitus* de acomodación vaia cambiar no futuro inmediato, perpetuado por unhas novas xeracións que imitan o patrón dos adultos. Porén, ao longo dos artigos aparecen múltiples dinámicas que empurran a un certo optimismo cara ao futuro: o estudo de Ballarín sobre a área metropolitana de Barcelona, por exemplo, sinala que, malia os proxenitores bilingües familiares seren os máis permeábeis á converxencia ao castelán coa parella, optan por lles transmitiren unicamente catalán aos fillos; así, todas as mulleres de lingua primeira catalá ou bilingües familiares amosan unha lealdade absoluta cara ao catalán e lles transmiten esta lingua aos fillos, que rematan sendo bilingües en virtude do patrón de transmisión máis usual nas PLM de Cataluña: “un proxenitor, unha lingua”. Por outra banda, Ballarín sinala que se produce un número nada desprezable de casos de *catalanización dende abaixo*, é dicir, de proxenitores de lingua primeira castelá que rematan por adoptar o catalán tamén coa parella por mor da escolarización dos fillos, até o punto de que familias inicialmente bilingües rematan sendo homoxéneas en catalán. Segundo este estudo, esta é, tamén, a lingua maioritaria entre os irmáns das PLM de Cataluña, e destácase a escola como un dos principais axentes catalanizadores. O modelo de conxunción da escola catalá merece unha opinión moi favorábel da inmensa maioría dos pais, xa que consideran que lles permite aos fillos adquiriren unha competencia plena tanto en catalán coma en castelán.

No que fai ao artigo de Gomila, Melià e Oliver, centrado na illa de Mallorca, os resultados son tamén ben esperanzadores: de novo semella que o catalán goza de prestixio abondo para que os integrantes das PLM sigan, malia relacionárense maioritariamente en castelán, a norma de “un proxenitor, unha lingua”, como acontece en Cataluña; os autores destacan

asemade a visión positiva do multilingüismo que teñen a meirande parte dos entrevistados e o feito de que ninguén pon en dúbida que os seus fillos van rematar posuíndo plenas competencias en ambas as dúas linguas cooficiais.

No caso das PLM formadas por un membro de lingua primeira catalá e outro membro de lingua primeira distinta do castelán, os resultados tamén amosan que as tendencias son máis ben positivas para a transmisión do catalán. Labraña e González sinalan que nas PLM catalán/galego o tempo xoga a favor do catalán: se o castelán é a lingua de relación inicial da totalidade das parellas, só é a súa lingua de uso habitual en tres dos dez casos; en tres máis é o catalán e nas dúas restantes prodúcese unha convivencia baseada no bilingüismo pasivo. No que se refire á lingua de relación cos fillos, o incremento do catalán é aínda máis notábel: ou transmítese soamente unha lingua (sempre o catalán) ou séguese de novo o patrón de “un proxenitor, unha lingua”, que como se viu é o máis frecuente no Principado e en Mallorca. Este patrón é tamén o máis usual entre as parellas italo-catalás, posto que o seguen até un 70% das parellas analizadas e é aínda máis maioritario nas unidades nipo-catalás, onde practicamente non se dan casos de defección lingüística e o catalán é, de novo, a lingua predominante nas relacións entre irmáns.

Todas estas tendencias, que segundo varios autores son unha proba contundente de que a transmisión tanto de catalán coma de castelán está asegurada en Cataluña e Mallorca, non quitan que, como menciona Jaume Farràs (UB) no apartado de conclusións do volume, nas relacións intergrupais e interétnicas o catalán siga a ocupar unha posición de lingua subordinada. Unha situación de minorización especialmente grave no País Valenciano, até o punto que, segundo Farràs, as perspectivas de continuidade da lingua son tan escasas que a transmisión non se garante nin sequera en parellas cos dous membros autóctonos. No entanto, mesmo no capítulo adicado ao estudo das PLM na comarca de Castellón é posí-

bel detectar algúns factores favorecedores do mantemento da lingua: Bernat establece, por exemplo, unha correlación clara entre o predominio do valenciano nas relacións sociais básicas do lugar de residencia e o bilingüismo familiar dos fillos das PLM. Isto tradúcese, á fin, nun efecto negativo do entorno urbano que se concreta no feito que, das 14 parellas estudadas, as 6 que non lles transmitiron o valenciano aos fillos viven todas en Castellón, mentres que das 8 que llelo transmitiron (conxuntamente co castelán), 4 son de localidades semiurbanas ou rurais do entorno da capital. Xa que logo, parece que o valenciano resiste no rural e mantén unha cota aínda importante de transmisión en cidades como Castellón. Finalmente, Bernat sinala unha vez máis, igual có resto de autores, que a escolarización dos fillos en catalán é crucial para a transmisión e o mantemento da lingua no seo das PLM.

Este libro supón, sen dúbida ningunha, unha contribución a ter en conta para comprendermos dende a sistematicidade e o rigor do método científico una cuestión adoito tan inconsciente como a escolla lingüística das PLM á hora de se dirixiren aos seus propios fillos. Hai porén algúns puntos aos cales se lles podería ter prestado un pouco máis de atención durante o desenvolvemento da investigación: por unha banda, non parece excesivo afirmar que a selección das mostras de informantes podería non ser dabondo representativa das sociedades estudadas; fainolo afirmar a gran presenza de docentes como base da investigación nalgúns traballos (até o 50% no caso da illa de Mallorca). Como é sabido, o colectivo docente foi un dos máis comprometidos co proceso de normalización da lingua en Cataluña e nas Illas Baleares, xa que nestas comunidades se optou por un modelo de escola pública que non escindise os alumnos por razón de lingua. Por outra banda, quizais se podería ter evitado unha certa repetición dos aspectos metodolóxicos da investigación en practicamente todos os artigos, máis aínda tendo en conta que hai un capítulo exclusivamente adicado a presentar polo miúdo a metodoloxía do proxecto *Evostranling* e os criterios

seguidos durante a recollida e o procesamento dos datos. En terceiro lugar, e deixando de lado que se trate dun capítulo complementar, agradeceríase acaso unhas conclusións non tan sucintas no apartado adicado ás parellas nipocatalás. Finalmente, o capítulo de conclusións finais do volume podería ser un espazo axeitado para elaborar unha conclusión *global* a partir das conclusións parciais dos capítulos, pero por desgraza o autor límitase a recoller de novo estas conclusións sen poñelas en relación en beneficio dunha panorámica xeral da TLI nas PLM da área lingüística catalá; labor da que se debe encargar, xa que logo, o lector.

Estes detalles menores non restan, porén, nin un ápice de validez a un traballo que, partindo dunha máis que razoábel actitude de precaución, demostra que a TLI do catalán nas PLM está garantida en boa parte da área lingüística estudada (Cataluña e Mallorca), tamén entre grupos sociais e etnolingüísticos distintos. Probabelmente, os resultados non serían tan optimistas de se levaren a cabo estudos similares noutras zonas do país, como a Cataluña do Norte, a Franxa ou l'Alguer, para citar só algunhas posibilidades. Tampouco non son moi optimistas as perspectivas no País Valenciano, onde a comunidade lingüística catalá podería sufrir "o maior retroceso xeográfico e humano da súa historia dende o século XIII" (p. 58) de non dárselle a volta ao actual proceso de interrupción da TLI.

Este advertimento é especialmente dramático no contexto galego pola situación relativamente equiparábel na que se encontran a Galiza e o País Valenciano: no que fai ao estatus da lingua, á defeción en masa de falantes patrimoniais que se produciu durante a segunda metade do século XX, ao desprestixio secular da lingua propia que a acantouu á oralidade e a asociou ao mundo rural, á fenda entre este mundo e as zonas urbanas que comporta o desprestixio e, en definitiva, ao vencello que se fixo e se fai aínda hoxe entre ascenso social e adopción da lingua castelá. Neste traballo, os autores subliñan reiteradamente a importancia das políticas lingüísticas e, moi especialmente, das políticas educativas

no proceso de valorización (e, xa que logo, de normalización) das linguas minorizadas, e hoxe en día a Galiza e mais o País Valenciano viven unha época de políticas lingüísticas claramente involutivas (e até certo punto irmás) para as linguas propias. Por outro lado, traballos coma o que se vén de presentar demostran que as políticas que favorecen a competencia plena nas dúas linguas cooficiais estimulan o abandono do ideal monolingüe e a asunción de ideoloxías complexas e multilingües, de identidades múltiples e dunha perspectiva na que o multilingüismo social non se entende como a simple xustaposición de colectividade lingüísticas separadas, senón como un enriquecemento da cohesión social e do abano de recursos lingüísticos de todos os membros da sociedade.

Referencias bibliográficas

- Edwards, John (2004): *Multilingualism*. Londres: Routledge.
- Woolard, Kathryn A. (2008): "Les ideologies lingüistiques: una visió general d'un camp des de l'antropologia lingüística", *Revista de Llengua i Dret* 49, 179-199.

Esteve Valls